

ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਸੰਗ੍ਰਾਮ
ਅਤੇ
ਨਾਮਧਾਰੀ ਯੋਗਦਾਨ

ਵਿਸ਼ਵ ਨਾਮਧਾਰੀ ਸੰਗਤ (ਰਜਿ.)
ਸ੍ਰੀ ਭੈਣੀ ਸਾਹਿਬ - 141126

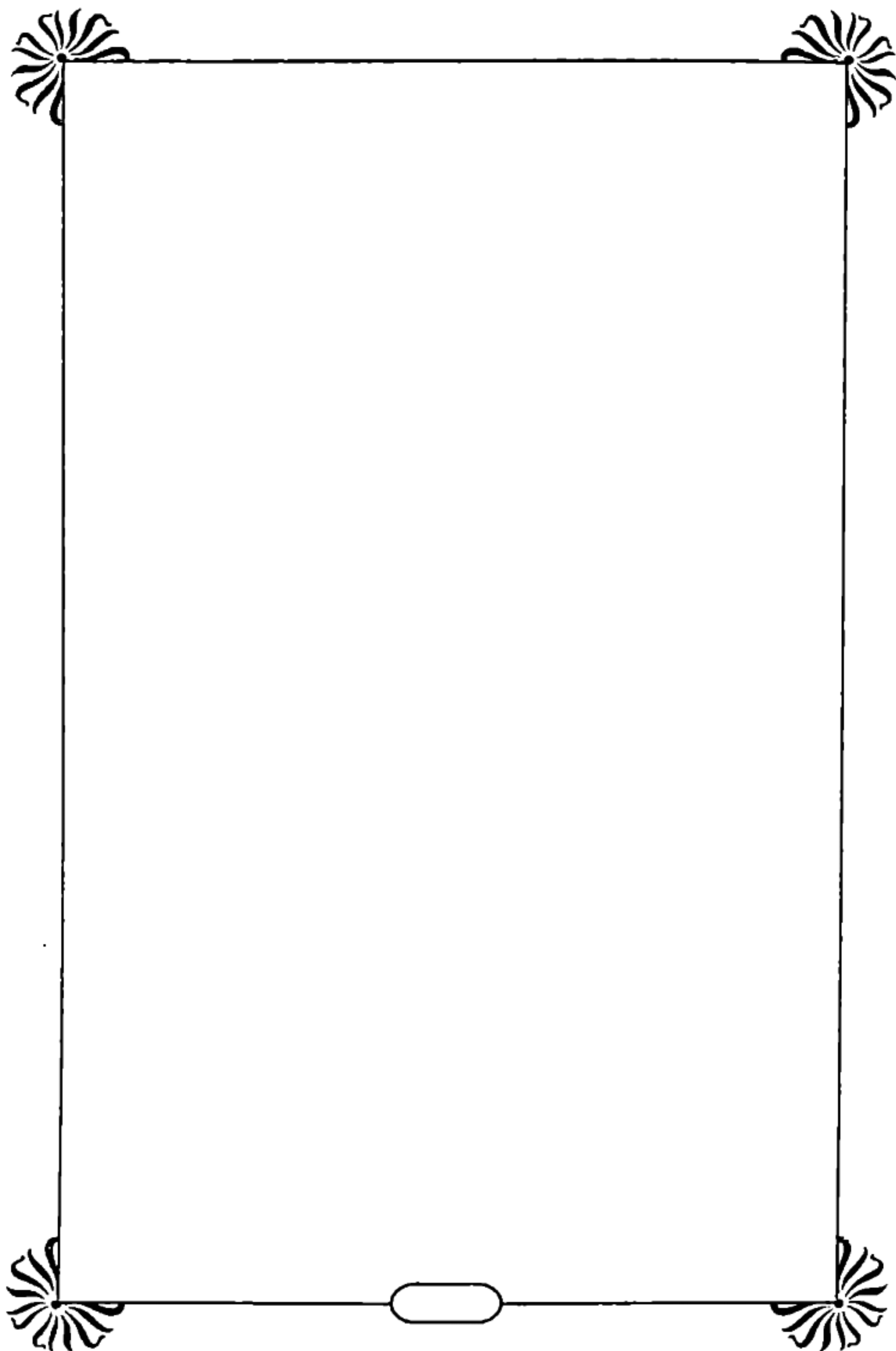
ਅਕਸਰ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਸੰਗਰਾਮ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨੇਤਾ
ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਲ ਸ੍ਰੀ ਭੈਣੀ ਸਾਹਿਬ, ਸਲਾਹ-ਮਸ਼ਵਰਾ
ਕਰਨ ਆਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਅਜਿਹੇ ਹੀ ਇਕ ਸਮੇਂ
ਜਦੋਂ ਪੰਡਿਤ ਜਵਾਹਰ ਲਾਲ ਨਹਿਰੂ ਆਪਣੀ ਪੁੱਤਰੀ ਸ੍ਰੀਮਤੀ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਨਾਲ
ਸ੍ਰੀ ਭੈਣੀ ਸਾਹਿਬ ਆਏ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਲ ਵਿਖਾਈ ਦੇ ਰਹੇ ਹਨ
ਵਰਤਮਾਨ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ।

ੴ

ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਹਾਇ

ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਸੰਗ੍ਰਾਮ
ਅਤੇ
ਨਾਮਧਾਰੀ ਯੋਗਦਾਨ

ਵਿਸ਼ਵ ਨਾਮਧਾਰੀ ਸੰਗਤ (ਰਜਿ:)
ਸ੍ਰੀ ਭੈਣੀ ਸਾਹਿਬ-141126
ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਲੁਧਿਆਣਾ (ਪੰਜਾਬ)

ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਸੰਗ੍ਰਾਮ ਅਤੇ ਨਾਮਧਾਰੀ ਯੋਗਦਾਨ

ਪੰਜਾਬ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਖੜਗ ਭੁਜਾ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਦੀ ਲਾਟ ਤੇ ਜਾਨਾਂ ਵਾਰਨ ਵਾਲੇ ਪਰਵਾਨਿਆਂ ਦੀ ਵੀਰ-ਭੂਮੀ ਹੋਣ ਦਾ ਮਾਣ ਵੀ ਇਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਮੁੱਖ ਦੋ ਹੀ ਕਿੱਤੇ ਹਨ-ਭੁੱਖਿਆਂ ਦੀ ਭੁੱਖ ਸ਼ਾਂਤ ਕਰਨ ਲਈ, ਅੰਨ ਭੰਡਾਰ ਭਰਨ ਲਈ ਹਲ ਦੀ ਜੰਘੀ ਤੇ ਹੱਥ ਪਾਉਣਾ ਅਤੇ ਜੇ ਕਦੇ ਮੁਲਕ ਦੀ ਆਨ ਸ਼ਾਨ 'ਤੇ ਖਤਰਾ ਮੰਡਰਾ ਉੱਠੇ, ਤਾਂ ਹਲਾਂ ਦੇ ਫਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਤਲਵਾਰਾਂ ਬਰਛਿਆਂ ਵਿਚ ਬਦਲ ਕੇ ਰਣ ਤੱਤੇ ਵਿਚ ਜੂਝ ਜਾਣਾ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਦੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਬਦੇਸ਼ੀ ਤਾਕਤ ਲਈ ਆਪਣੇ ਅਧੀਨ ਰੱਖਣਾ ਜੋਖਮ ਭਰਿਆ ਕਾਰਜ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਕਦੇ ਉਹ ਰੱਬ ਸਬੱਬੀਂ ਚਲਾਕ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੇ ਦਾਅ ਹੇਠ ਆ ਵੀ ਜਾਣ ਤਾਂ ਬਹੁਤਾ ਸਮਾਂ ਗ਼ੁਲਾਮ ਰਹਿ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ। ਇਹੋ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਜਿਥੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਬਾਕੀ ਭਾਗਾਂ ਨੇ ਦੋ ਸਦੀਆਂ ਦੇ ਕਰੀਬ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਗ਼ੁਲਾਮੀ ਝੱਲੀ, ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਰਾਜ ਕਰਨ ਲਈ ਇਕ ਸਦੀ ਤੋਂ ਵੀ ਸਾਲ ਡੇਢ ਸਾਲ ਘੱਟ ਮਿਲਿਆ ਹੈ।

29 ਮਾਰਚ 1849 ਈ. ਨੂੰ ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ ਵਿਚ ਇਕ ਦਰਬਾਰ ਕਰਕੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਅੰਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਐਨ ਉਸੇ ਵਕਤ ਭਾਈ ਮਹਾਰਾਜ ਸਿੰਘ ਨੇ, ਜੋ ਰੱਬੋਂ (ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਲੁਧਿਆਣਾ) ਦੇ ਜੰਮਪਲ ਸਨ, ਆਜ਼ਾਦੀ ਸੰਗਰਾਮ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰਦਿਆਂ ਆਪਣੇ ਹਥਿਆਰ ਸੁੱਟਣ ਤੋਂ ਨਾਂਹ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਬਦੇਸ਼ੀ ਕਾਨੂੰਨ ਤੋਂ ਮਫਰੂਰੀ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਕਈ ਵਰ੍ਹੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਵਿਚਰ ਕੇ ਲੋਕ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਜਾਗ੍ਰਿਤ ਕਰਨ ਦੇ ਆਹਰ ਵਿਚ ਰੁੱਝੇ ਰਹੇ। ਫੜੇ ਗਏ, ਕਿਉਂਕਿ ਆਪਣੇ ਹੀ ਲੋਕ ਗ਼ੱਦਾਰੀਪੁਣੇ ਦੇ ਰੋਗ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ

ਸਿੰਘ ਜੀ, ਜਿਹਨਾਂ ਨੇ 12 ਅਪ੍ਰੈਲ 1857 ਈ. ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਧਰਤੀ ਦੇ ਇਕ ਪਿੰਡ "ਭੈਣੀ ਅਰਾਈਆਂ" (ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਲੁਧਿਆਣਾ), ਜੋ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਆਪ ਦੀ ਕੀਰਤੀ ਸਦਕਾ "ਸ੍ਰੀ ਭੈਣੀ ਸਾਹਿਬ" ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਵਿਖਿਆਤ ਹੋਇਆ, ਤੋਂ ਜੰਗ-ਇ-ਆਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਬਿਗਲ ਵਜਾ ਦਿੱਤਾ। ਆਪਣੇ ਹੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਸੰਗਰਾਮੀਆਂ ਨਾਲ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਧਰੋਹ ਤੋਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਡਾਢੇ ਪੀੜਿਤ ਸਨ। ਸਿੱਖ ਸੈਨਿਕਾਂ ਹੱਥੋਂ ਬਾਬਾ ਬੀਰ ਸਿੰਘ ਨੌਰੰਗਾਬਾਦੀਏ ਦੇ ਮਾਰੇ ਜਾਣ, ਭਾਈ ਮਹਾਰਾਜ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਨੂੰ ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਭੇਜੇ ਜਾਣ ਅਤੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਸੰਗਰਾਮ ਵਿੱਢਣ ਤੋਂ ਮਸਾਂ ਪੰਦਰਾਂ ਕੁ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਬਾਅਦ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼-ਨਿਕਾਲੇ ਦੀ ਘਟਨਾ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਵਾਸੀਆਂ ਖਾਸਕਰ ਬਹੁਗਿਣਤੀ ਸਿੱਖਾਂ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਵੱਲੋਂ ਤਿੱਖੇ ਵਿਰੋਧ ਨੂੰ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਕ ਘਟਨਾ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕੜੀਆਂ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਆਪਣੇ ਇਕ ਪਰਦੇਸ ਤੋਂ ਭੇਜੇ ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਵਿਚ ਇਉਂ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਹੈ:-

"ਐਸਾ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਦਾ ਭਾਣਾ ਵਰਤਿਆ ਰਾਜੇ ਰਈਅਤਿ, ਭੇਖ ਹੋਰ ਲੋਕ ਸਭੇ ਮਾਰ ਮਾਰ ਕਰਦੇ ਹੈਂ ਅਰੁ ਬਹੁਤ ਨਿੰਦਾ ਸੁਣਦੇ ਹਾਂ ਹੋਇ ਰਹੀ ਹੈ। ਦਮਦਮੀਆਂ ਨੇ ਵੱਡਾ ਅਧਰਮ ਕੀਤਾ ਜੋਰਾਬਰੀ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਮੱਥਾ ਨਾ ਟੇਕਣ ਦਿੱਤਾ। ਅੱਗੇ ਆਪਣੇ ਖਾਲਸੇ ਵਿਚ ਤਾਂ ਏਹੁ ਵਰਤਾਰਾ ਵਰਤ ਗਿਆ ਅਜ ਕਲ ਕੇ ਸਮੇਂ ਮੇਂ। ਪਹਿਲਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਬੀਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਹੋਈ, ਫੇਰ ਮਹਾਰਾਜ ਸਿੰਘ ਤੇ ਹੋਈ। ਹੁਣ ਮੇਰੇ ਉੱਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਕੀ ਕਿਰਪਾ ਹੋਈ।"[੫]

ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਸਿੱਖ-ਤਖਤਾਂ ਦਿਆਂ ਪੁਜਾਰੀਆਂ, ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ, ਮੁਕਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਆਦਿਕ ਇਤਿਹਾਸਕ ਗੁਰਧਾਮਾਂ ਦਿਆਂ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਮਹੰਤਾਂ ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਨਾ ਸਿਰਫ ਕੂਕਿਆਂ ਨੂੰ ਅਸਿੱਖ ਘੋਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ, ਸਗੋਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਖਿਲਾਫ

ਕੂੜ ਕੁਫ਼ਰ ਦਾ ਭੰਡੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵੀ ਚਲਾਇਆ। ਸਮਕਾਲੀ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਕੂੜ ਕੁਸੱਤ ਦਾ ਭਾਂਡਾ ਫੋੜ ਵੀ ਆਪਣੀ ਮਹਾਨ ਰਚਨਾ "ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼" ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਨਾਮਧਾਰੀਆਂ ਦੇ ਸਿਆਸੀ ਮਿਸ਼ਨ, ਸੁਤੰਤਰ ਰਾਜ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਦਾ ਵੀ ਗੱਜ ਵੱਜ ਕੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ:-

"ਠਟਤ ਭਵਾਨੀ ਕੀ ਉਪਾਸਨਾ ਪਠਤ ਬਾਨੀ
ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਰਟਤ ਅਮੂਕੇ ਹੈਂ।
ਸ਼ੁਕਲ ਬਸਨ ਮਾਲਾ ਸੂਧੀ ਦਸਤਾਰ ਦਾਢੀ,
ਕਰਿ ਹੈਂ ਹਮਨ ਪਾਠ ਗ੍ਰੰਥ-ਗੁਰੂ ਜੂ ਕੇ ਹੈਂ।
ਦਸਮੇਂ ਗੁਰੂ ਕੇ ਸਿੰਘ ਸਾਦਿਕ ਸਹੀ ਹੈਂ ਸਭਿ
ਲਾਲਸਾ ਲਲਾਮ ਰਾਜ ਲੈਬੇ ਕੀ ਅਚੂਕੇ ਹੈਂ।
ਹੇਰੇ ਜੈਸੇ ਲੱਖਣ ਹੈਂ ਟੇਰੇ ਤੈਸੇ ਗਯਾਨ ਸਿੰਘ
ਐਸੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੀ ਅਬਿਧ ਸਿੱਖ ਕੂਕੇ ਹੈਂ।"[2]

1857 ਈ. ਦਾ ਵਿਦਰੋਹ ਅਜੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ ਵਿਚ ਕੁਝ ਮਹੀਨੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਵਿਦਰੋਹ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣ ਵਾਲੇ ਰਾਜੇ ਨਵਾਬ ਜਗੀਰਦਾਰ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੇ ਲੋਕ ਸਨ, ਜਿਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨੀਆਂ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਰਾਹੇ ਤੁਰਨ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਪਰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ ਚੱਲਣ ਵਾਲੇ ਇਸ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਅੰਦੋਲਨ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਮਨੋਰਥ, ਵਡੇਰੇ ਸਨ। ਇਸ ਜਨ ਅੰਦੋਲਨ ਨੂੰ ਦਬਾਉਣ ਲਈ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਵਫ਼ਾਦਾਰ ਸਿੱਖ ਪੁਰੋਹਿਤ ਜਮਾਤ ਅਤੇ ਜਗੀਰਦਾਰਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਲੈਣੀ ਪਈ। ਡਾ. ਅਮਰ ਭਾਰਤੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ:-

"ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਕਿਸਮ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨਾਲ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ

ਪਹਿਲੀ ਵਾਰੀ ਵਾਹ ਪਿਆ। ਜਿਸ ਦਾ ਸੰਚਾਲਨ ਕਿਸੇ ਰਾਜ ਜਾਂ ਰਿਆਸਤ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚੋਂ, ਤੋਪਾਂ ਬੰਦੂਕਾਂ ਦੀ ਛਾਂ ਹੇਠ ਖਲੋਕੇ ਕੋਈ ਰਾਜਾ ਜਾਂ ਜਰਨੈਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰ ਰਿਹਾ, ਸਗੋਂ ਇਸ ਦਾ ਸੰਚਾਲਨ ਇਕ ਅਧਿਆਤਮਕ ਤੇ ਕਿਰਤੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਕੱਚੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਵਾਲੇ ਇਕ ਸਾਧਾਰਨ ਜਿਹੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚੋਂ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਇਸ ਸੰਚਾਲਨ ਦੇ ਪੈਰੋਕਾਰ ਕੋਈ ਅਸਤਰ-ਸ਼ਾਸਤਰਧਾਰੀ ਤਨਖਾਹਦਾਰ ਫੌਜੀ ਨਹੀਂ ਸਨ ਸਗੋਂ ਸਾਧਾਰਨ ਕਿਰਤੀ ਕਿਰਸਾਨ ਸਨ। ਇਹ ਕੋਈ ਰਾਜ ਸ਼ਕਤੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਸਗੋਂ ਲੋਕ ਸ਼ਕਤੀ ਸੀ।...

"... ਅਤੇ ਇਸ ਲੋਕ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਓਨਾ ਸੌਖਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸ ਲਈ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਲੋਕ ਖੇਤਰ ਤਕ ਰਸਾਈ ਦੀ ਲੋੜ ਪਈ ਤੇ ਇਸ ਕੰਮ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੁਰਾਣੇ ਸਿੱਖ ਦੋਸਤਾਂ ਤੋਂ ਮਦਦ ਲਈ।[3]

ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਜੁਆਨੀ ਦੇ ਨੌਂ ਸਾਲ 1836 ਈ. ਤੋਂ 1845 ਈ. ਤੱਕ ਲਾਹੌਰ ਦਰਬਾਰ ਦੀ ਸਿੱਖ ਸੈਨਾ ਵਿਚ ਬਿਤਾਏ ਸਨ। ਇਸੇ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਉਹਨਾਂ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਭਾਰੀ ਕੀਮਤ ਤਾਰ ਕੇ ਕਾਇਮ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਕੁਝ ਗੱਦਾਰਾਂ ਦੇ ਲੋਭ ਲਾਲਚਾਂ ਅਤੇ ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ ਦੀ ਵਿਸਤਾਰਵਾਦੀ ਨੀਤੀ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸਿੱਖੀ ਦੀਆਂ ਉਹ ਨੈਤਿਕ ਕਦਰਾਂ ਕੀਮਤਾਂ ਤੋਂ ਸਿੱਖ ਸੱਖਣੇ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਰਾਜ ਮੱਦ ਵਿਚ ਚੂਰ ਉਹ ਵਿਲਾਸੀ ਜੀਵਨ ਜਾਚ ਵਿਚ ਲਿਪਤ ਹੋ, ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਦੱਸੇ ਮਾਰਗ ਤੋਂ ਕੋਹਾਂ ਦੂਰ ਜਾ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਜਿਹੜੇ ਸਿੱਖ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੇ ਵਡੇਰੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰ ਬੀੜ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਬਿਨਾਂ ਅੰਨ ਜਲ ਮੂੰਹ ਨਹੀਂ ਲਾਉਂਦੇ ਸਨ, ਹੁਣ ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਦੇ ਲਿਖਣ ਮੁਤਾਬਿਕ-ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ

ਔਲਾਦਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਪਵਿੱਤਰ ਬੀੜਾਂ ਅਲਮਾਰੀਆਂ ਤੇ ਆਲਿਆਂ ਵਿਚ ਸੰਤੋਖੀਆਂ ਪਈਆਂ ਸਨ, ਜਿਹਨਾਂ ਦਾ ਸਾਲਾਂ ਤੇ ਮਹੀਨਿਆਂ ਬੱਧੀ ਕਿਸੇ ਨੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਵਾਲੀ ਸਿੱਖੀ ਨੂੰ ਮੁੜ ਸੁਰਜੀਤ ਕਰਨ ਲਈ ਵੈਸਾਖੀ 1857 ਈ. ਨੂੰ ਸੰਤ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਸਫੈਦ ਝੰਡਾ ਝੁਲਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਮਲੇਛ ਖਾਲਸਾ ਉਹ ਸੀ ਜੋ ਆਪਣੀ ਵਫ਼ਾਦਾਰੀ ਬਰਤਾਨਵੀ ਤਾਜ ਪਾਸ ਗਿਰਵੀ ਰੱਖ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਵਾਲੀ ਜੀਵਨ ਜਾਚ ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਸਿਰਿਉਂ ਹਰਮਨ ਪਿਆਰੀ ਬਣਾਇਆ। ਨਾਮ ਬਾਣੀ ਸਾਦਾ ਤੇ ਸੁੱਚੀ ਰਹਿਣੀ ਬਹਿਣੀ ਤੇ ਜੋਰ ਦਿੱਤਾ। ਜੀਵਨ ਦਾ ਆਧਾਰ, ਦਸਾਂ ਨਹੁੰਆਂ ਦੀ ਕਿਰਤ ਕਮਾਈ ਅਤੇ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬੇਗਾਨੇ ਹੱਕ ਦਾ ਤਿਰਸਕਾਰ ਦੱਸਿਆ। ਖਾਣ ਪੀਣ ਦੀਆਂ ਆਦਤਾਂ ਵਿਚੋਂ ਮਾਸ ਮਦਰਾ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਹੀ ਨਸ਼ਿਆਂ ਦਾ ਨਿਖੇਧ ਲਾਜ਼ਮੀ ਕਰਾਰ ਦਿੱਤਾ। ਸੱਚ ਬੋਲਣਾ ਕੂਕਾ ਜੀਵਨ ਦਾ ਕੋਣਵੀ ਪੱਥਰ ਸੀ। ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਜਿਹਨਾਂ ਤਿੰਨ ਗੁਣਾਂ ਨਾਲ ਨਾਮਧਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕੀਤਾ ਇਹ ਸਨ:- **ਕੂਕਾ ਝੂਠ ਨਹੀਂ ਬੋਲਦਾ। ਕੂਕਾ ਸ਼ਰਾਬ ਨਹੀਂ ਪੀਂਦਾ ਅਤੇ ਕੂਕਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਦਾ ਵਫ਼ਾਦਾਰ ਨਹੀਂ।** ਆਪਣੇ ਵਿੱਤ ਮੁਤਾਬਿਕ ਬਿਨਾਂ ਮਜ਼੍ਹਬ ਭੇਖ ਦੇ ਵਿਤਕਰੇ ਤੋਂ ਹਰ ਆਏ ਅਭਿਆਗਤ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਵੀ ਨਾਮਧਾਰੀਆਂ ਦਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਕਰਤੱਵ ਸੀ। ਥੋੜ੍ਹਾ ਸਮਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਜਿਥੇ ਸੱਚੇ ਸੁੱਚੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਵੀ ਅਸੰਭਵ ਸਨ, ਹੁਣ ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਹੀ, ਅਜਿਹਾ ਪਰਿਵਰਤਨ ਆ ਗਿਆ ਕਿ ਮਾਨੋ ਕਲਿਜੁਗ ਵਿਚ ਹੀ ਸਤਿਜੁਗ ਦਾ ਪਹਿਰਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ ਹੋਵੇ:-

"ਪਾਇ ਏਹ ਹੁਕਮ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ ਕਾ ਬਿਸੇਸ ਫਿਰ,
ਰਾਮ ਮਿਰਗੇਸ ਉਪਦੇਸ ਦੈਨ ਲਾਗਿਓ।
ਹੁੱਕੇ ਛਡਵਾਏ ਰਖਵਾਏ ਕੇਸ ਮੋਨਯੋਂ ਕੇ

ਸੁਧਾ ਛਕ ਥਾਏ ਸਿੱਖ ਭਾਗ ਜਿਨੈ ਜਾਗਿਓਂ
ਫੈਲਯੋ ਜਸ ਭਾਰੀ ਸਿੱਖ ਥੀਏ ਤਾਂਹਿ ਕੇ ਅਪਾਰੀ,
ਸਿੰਘ ਪੰਥ ਬਿਰਧਾਰਿਓ ਨਾਮ ਰਸ ਪਾ ਗਿਓ।
ਫੀਮ ਭੰਗ ਪੋਸਤ ਸ਼ਰਾਬ ਮਾਸ ਚੋਰੀ ਜਾਰੀ
ਠੱਗੀ ਤਜਿ ਥੀਏ ਸੰਤ ਸਤਿਜੁਗ ਆ ਗਿਓ।"[4]

ਨਾਮਧਾਰੀਆਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਦੇਸ਼ ਭਗਤੀ ਦਾ ਜਜ਼ਬਾ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਲਈ, ਸਿੱਖੀ ਜੀਵਨ ਜਾਚ ਦੀ ਬਹਾਲੀ ਨੇ ਜੋ ਹਿੱਸਾ ਪਾਇਆ, ਇਸ ਬਾਰੇ ਵੀਂਹਵੀ ਸਦੀ ਦੇ ਮਹਾਨ ਸਿੱਖ ਆਗੂ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਕਥਨ ਹੈ:-

"ਆਪ ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਭੁੱਲੀ ਹੋਈ ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਚੇਤਾ ਕਰਾਇਆ ਤੇ ਨਾਮ ਬਾਣੀ ਦਾ ਲੜ, ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਛੁੱਟ ਚੁੱਕਾ ਸੀ ਬੜੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਦਿੱਤਾ। ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਰੰਗ ਚੜ੍ਹਿਆ, ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਅਣਖ ਅਤੇ ਬੀਰਤਾ ਨੇ ਹੁਲਾਰਾ ਖਾਧਾ ਅਤੇ ਉਹ ਸਾਰੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਆਜ਼ਾਦ ਕਰਨ ਦਾ ਸੁਫਨਾ ਵੇਖਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਜਥੇਬੰਦੀ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰਨ ਲਈ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਅੱਡ ਅੱਡ ਸੂਬਿਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ ਤੇ ਹਰ ਸੂਬੇ ਦਾ ਅੱਡ ਸੂਬਾ ਮੁਕੱਰਰ ਕਰਕੇ ਤਾਕੀਦ ਕੀਤੀ ਗਈ ਕਿ ਸਿੱਖ ਆਪਣੇ ਫੈਸਲੇ ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਸੂਬਿਆਂ ਪਾਸੋਂ ਕਰਵਾਇਆ ਕਰਨ।... ਪਰ ਇਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਕੋਈ ਇਨਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰਮਤਿ ਨੂੰ ਪਰਵਿਰਤ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਬਦੇਸ਼ੀ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਨਾ-ਮਿਲਵਰਤਨ ਦੀ ਲਹਿਰ ਚਲਾ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਭਗਤੀ ਦੀ ਸੰਥਾ ਪੜ੍ਹਾਈ।

ਅੱਗੇ ਚੱਲ ਕੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਗ਼ਦਰ ਪਾਰਟੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਸਿੱਖ ਕਾਰਕੁੰਨਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਸਿੱਖ ਤਖਤਾਂ ਦੇ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਦੇ ਫਤਵੇ ਜਾਰੀ ਕਰਨ

ਦੇ ਘ੍ਰਿਣਤ ਕਾਰਜ ਨੂੰ ਕੂਕਿਆਂ ਨਾਲ ਕੀਤੇ ਧਰੋਹ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਰੱਖ ਕੇ ਹੀ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ:-

"ਜਿਵੇਂ 1914-15 ਦੇ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਨੂੰ ਅਸਿੱਖ ਕਹਿਕੇ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਦਿਵਾਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਭਾਰੀ ਪਾਪ ਕੀਤਾ ਸੀ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ੍ਰੀ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੀ ਚਲਾਈ ਹੋਈ ਨਾਮਧਾਰੀ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰਨ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਵੀ ਅਜਿਹੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਪਰ ਹੀ ਸੀ, ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੇ ਅਸਲ ਨਿਸ਼ਾਨੇ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦੇ ਸਨ ਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਅੱਗੇ ਸਵਾਰਥ ਦੀ ਮੋਟੀ ਚਰਬੀ ਆਈ ਹੋਈ ਸੀ।"[5]

ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਜਾਤੀ, ਰੰਗ ਅਤੇ ਲਿੰਗ ਅਧਾਰਿਤ ਵਿਤਕਰੇ ਨੂੰ ਵੀ ਆਪਣੀ ਸੰਗਤ ਵਿਚੋਂ ਦੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸਤਰੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਆਮ ਬੋਲ-ਚਾਲ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ **'ਪੈਰ ਦੀ ਜੁੱਤੀ'** ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਉਸ ਦਾ ਸਮਾਜਿਕ ਰੁਤਬਾ ਮਰਦਾਂ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਕਰਨ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਖੰਡੇ ਬਾਟੇ ਦਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੀ ਛਕਾਇਆ ਅਤੇ ਸਿੱਖੀ ਕਕਾਰਾਂ, ਕਛਹਿਰਾਂ ਆਦਿ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਵੀ ਬਣਾਇਆ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਹੀ ਕੁਝ ਲੋਕ ਗੀਤਾਂ ਵਿਚ ਕੂਕਿਆਂ ਦੇ ਇਹਨਾਂ ਸਮਾਜ ਸੁਧਾਰਕ ਕਰਮਾਂ ਦੇ ਵੇਰਵੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ:-

"ਲਾਹਦੇ ਸਿਰੋਂ ਪਰਾਂਦਾ
ਨਾਲੇ ਲਾਹਦੇ ਨੱਥ ਮਛਲੀ।"

ਕਿਉਂਕਿ ਬੀਬੀਆਂ ਵਿਚ ਗੁੱਤ ਦੀ ਬਜਾਏ ਜੂੜੇ ਕਰਨ ਦਾ ਰਿਵਾਜ ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਹੀ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਗੁੱਤ ਵੀ ਮਰਦ ਦੀ ਗੁਲਾਮੀ ਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹੈ, ਕੋਕੇ ਨੱਥ ਆਦਿਕ ਗਹਿਣਿਆਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ। ਪੁਰਾਣੇ ਰਸਮੋ ਰਿਵਾਜ, ਬੋਦੀਆਂ, ਵੇਲਾ

ਵਿਹਾ ਚੁੱਕੀਆਂ ਸਮਾਜਿਕ ਕਦਰਾਂ ਕੀਮਤਾਂ ਦੀ ਗੁਲਾਮੀ ਦੀ ਛੱਟ ਵੀ ਲਾਹ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਪੁਰਾਣੇ ਨੂੰ ਢਾਹ ਕੇ ਹੀ ਨਵਾਂ ਉਸਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪੁਰਾਣੇ ਦੇ ਜੀਵੰਤ ਤੱਤਾਂ ਨੂੰ ਨਵਾਂ ਆਪਣੇ ਵਿਚ ਸਮੋਅ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਕੁਝ ਨਾ ਵਿਚ ਤਬਦੀਲੀ ਕਰ ਲਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜੋ ਜਿਊਣ ਜੋਗਾ ਹੈ ਉਹ ਰੱਖ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਜੋ ਮਰਨਾਊ, ਪੈਰਾਂ ਦੀਆਂ ਬੇੜੀਆਂ ਹਨ ਉਹ ਵਗਾਹ ਮਾਰੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਰਾਜਨੀਤਕ ਇਨਕਲਾਬ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਮਾਜਿਕ ਇਨਕਲਾਬਾਂ ਦੀ ਵੀ ਅਹਿਮ ਭੂਮਿਕਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਨਾਮਧਾਰੀਆਂ ਨੇ ਪੁਰਾਣੇ ਸੰਸਕਾਰ, ਪੁਰਾਣੇ ਪੂਜਾ ਅਸਥਾਨ, ਪੁਰਾਣੇ ਵਹਿਮ ਭਰਮ ਤਿਆਗ ਕੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਨਿਰੋਲ ਗੁਰਮਤਿ ਦੁਆਰਾ ਪਰੰਗਤ ਜੀਵਨ ਜਾਚ ਨਾਲ ਜੋੜ ਲਿਆ। ਉਹ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ (ਦੂਜੇ) ਦੀ ਵਾਰ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਹੁਣ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਸਿਰਜੀ ਹੇਠਲੀ ਪਾਉੜੀ ਦਾ ਪਾਠ ਅਕਸਰ ਕਰਦੇ ਸਨ:-

"ਮੜ੍ਹੀ ਮਸਾਣਾਂ ਢਾਹਿ ਕੇ ਕਰ ਦਿਓ ਮੈਦਾਨਾ।
ਪਹਿਲਾਂ ਪਾਂਧਾ ਪੀਰ ਫਿਰ ਮਾਰੋ ਸੁਲਤਾਨਾ।
ਉਮਤ ਸਭ ਮੁਹੱਮਦੀ ਖਪ ਜਾਇ ਜਹਾਨਾ।
ਸੁਨਤ ਕੋਇ ਨ ਕਰ ਸਕੇ, ਕੰਬਣ ਤੁਰਕਾਨਾ।
ਭੈਣੀ ਸਤਿਗੁਰ ਜਾਗਿਆ ਹੋਰ ਝੂਠ ਜਹਾਨਾ।"[6]

ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਹਾਕਮਾਂ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਨ ਲਈ, ਵਪਾਰਕ ਸਰਮਾਏਦਾਰੀ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਾਂ ਦੇ ਸਿਆਸੀ ਤੇ ਆਰਥਿਕ ਹਿਤਾਂ ਤੇ ਸੱਟ ਮਾਰਨ ਲ਼ਈ ਬਰਤਾਨਵੀ ਮਾਲ ਦੇ ਮੁਕੰਮਲ ਬਾਈਕਾਟ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਅਤੇ ਉਸਦੀਆਂ ਸਿੱਖਿਆ, ਸਿਹਤ, ਅਦਾਲਤਾਂ, ਡਾਕ ਤਾਰ ਆਦਿ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਨੂੰ ਮੁਕੰਮਲ ਅਸਹਿਯੋਗ ਦੀ ਨੀਤੀ ਦਾ ਪ੍ਰਚਲਨ ਕੀਤਾ। ਸਵਦੇਸ਼ੀ ਵਸਤੂਆਂ ਅਤੇ ਪੰਚਾਇਤੀ ਰਾਜ ਪ੍ਰਬੰਧ, ਡਾਕ ਦਾ ਆਪਣਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵੀ ਪੱਕੇ ਪੈਰਾਂ ਸਿਰ ਕਰ ਲਿਆ। ਅੱਠਾਂ

ਪਹਿਰਾਂ ਦੇ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਹਰ ਕੋਨੇ ਵਿਚ ਵਸਣ ਵਾਲੇ ਨਾਮਧਾਰੀ ਤਕ ਪੁਜ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਸੂਬਾ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਹੇਠ ਚੱਲਣ ਵਾਲੀ "**ਕੂਕਾ ਪੋਸਟਲ ਸਰਵਿਸ**" ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਆਪਣੀ ਡਾਕ ਤੋਂ ਵੀ ਤੇਜ਼ ਰਫ਼ਤਾਰ ਮੰਨਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਹੋਈ।

ਜੂਨ 1863 ਈ. ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਫਿਰੋਜਪੁਰ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਖੋਟੇ ਪਿੰਡ ਨਾਮਧਾਰੀ ਸਿੰਘਾਂ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਦੇ ਅੰਤਰ ਜਾਤੀ ਅਨੰਦ ਕਾਰਜ ਹੋਏ ਤਾਂ ਇਕ ਬੰਨੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਭਾਈਚਾਰਾ, ਜੋ ਹੁਣ ਤੱਕ ਵੈਦਿਕ ਰੀਤੀ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਉਂਦਾ ਸੀ, ਵੀ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਹੋਇਆ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਵੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗੀਆਂ ਦੀ ਬੋਲ ਬਾਣੀ ਵਿਚੋਂ ਬਾਗ਼ੀਆਨਾ ਸੁਰਾਂ ਉਠਦੀਆਂ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਈਆਂ।

ਇਸੇ ਸਮੇਂ ਉਹਨਾਂ ਤੇ ਪੁਲਿਸ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਵੀ ਆਇਦ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਅੰਬਾਲਾ ਆਰ.ਜੀ. ਟੇਲਰ ਨੇ 11 ਸਤੰਬਰ 1866 ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਸਕੱਤਰ ਦੇ ਨਾਂ ਆਪਣੇ ਪੱਤਰ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਕਿ **ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਕੇ ਵਾਇਆ ਲਾਹੌਰ, ਮੁਲਤਾਨ, ਬੰਬਈ ਜਾਂ ਵਾਇਆ ਦਿੱਲੀ ਕਲਕੱਤੇ ਭੇਜ ਕੇ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਰਮ ਖੇਤਰ ਨਾਲੋਂ ਨਿਖੇੜ ਦਿੱਤਾ ਜਾਏ।** ਉਹਨੇ ਫੌਜ ਅਤੇ ਪੁਲਿਸ ਵਿਚੋਂ ਕੂਕਿਆਂ ਦੇ ਮੁਕੰਮਲ ਸਫਾਏ ਦੀ ਗੱਲ ਵੀ ਆਖੀ। ਉਹਨੇ ਇਹ ਵੀ ਕਿਹਾ ਕਿ "**ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਦੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ ਸਮੇਂ ਕੁਝ ਗੜਬੜ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਜੇ ਅਸੀਂ 4-5 ਮਹੀਨੇ ਹੋਰ ਰੁਕ ਗਏ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਪਰਪੱਕ ਯਤਨਾਂ ਨੂੰ ਫਿਰ ਕਾਬੂ ਕਰਨਾ ਔਖਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ।**[8]

ਪੰਥ ਦੇ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਵਿਸਥਾਰ ਬਾਬਤ ਵੀ ਸਰਕਾਰੀ ਰਿਪੋਰਟਾਂ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੈ ਕਿ 1866 ਈ. ਵਿਚ ਸਿਆਲਕੋਟ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਨਾਮਧਾਰੀਆਂ ਦੁਆਰਾ 80,000 ਮਾਲਾ ਵੰਡੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ।

19 ਜਨਵਰੀ 1863 ਈ. ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਆਈ.ਜੀ. ਪੁਲਿਸ ਹਚਿਨਸਨ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਕੂਕੇ **ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦਾ ਅਵਤਾਰ ਮੰਨਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਹੁਣ ਕਹਿ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਆਪ ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਗਿਆ।**[9]

ਲਾਹੌਰ ਦਰਬਾਰ ਦਾ ਦੀਵਾਨ ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ, ਜਿਸਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਰਾਣੀ ਜਿੰਦ ਕੌਰ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਸਵਾਧੀਨਤਾ ਲਈ ਸਾਜਿਸ਼ਾਂ ਕਰਨ ਦੇ ਦੋਸ਼ ਹੇਠ, ਸੱਤ ਵਰ੍ਹੇ ਆਗਰੇ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਕੈਦ ਰੱਖਿਆ, ਹੁਣ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਕੂਕਿਆਂ ਦਾ ਇਕ ਵੱਡਾ ਥੰਮ੍ਹ ਬਣ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਕੂਕੇ, ਮਹੰਤ ਅਤੇ ਸੂਬੇ ਅਕਸਰ ਉਸ ਪਾਸ ਆਉਂਦੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਉਹ **'ਆਫਤਾਬ ਪੰਜਾਬ'** ਨਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਿੰਟਿੰਗ ਪ੍ਰੈਸ ਦਾ ਮਾਲਕ ਸੀ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਬੀੜਾਂ ਅਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਗੁਟਕੇ ਅਤੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਪੁਸਤਕਾਂ ਉਸ ਦੇ ਪ੍ਰੈਸ ਵਿਚੋਂ ਛਪਵਾਈਆਂ ਸਨ। ਅੰਗਰੇਜ਼ ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਇਸ ਕਦਰ ਭੈਅ ਭੀਤ ਸਨ ਕਿ ਉਹ ਕੂਕਿਆਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਕੋਈ ਵੀ ਸਮੱਗਰੀ ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪ੍ਰੈਸ ਵਿਚੋਂ ਤਾਂ ਕੀ, ਸਗੋਂ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਪ੍ਰੈਸ ਵਿਚ ਛਪਵਾਉਣ ਤੋਂ ਗੁਰੇਜ਼ ਕਰਦੇ ਸਨ ਤਾਂ ਕਿ ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ ਆਪਣਾ ਰਸੂਖ ਵਰਤ ਕੇ ਕੂਕਿਆਂ ਤਕ ਇਸ ਸਮੱਗਰੀ ਦੀ ਸੂਹ ਨਾ ਪਹੁੰਚਾ ਦੇਵੇ। ਉਸ ਬਾਰੇ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਉਹ ਬਰਤਾਨਵੀ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਖੈਰ-ਖਾਹ ਨਹੀਂ।[10]

ਇਸ ਸਮੇਂ ਨਾਮਧਾਰੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਗੁਆਂਢੀ ਦੇਸੀ ਅਤੇ ਬਦੇਸ਼ੀ ਰਿਆਸਤਾਂ ਨਾਲ ਭੀ ਆਪਣੇ ਸਬੰਧ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਦੇ ਉਪਰਾਲੇ ਕੀਤੇ। ਕਸ਼ਮੀਰ ਦਾ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਬੀਰ ਸਿੰਘ ਅਹਿਦਨਾਮੇ ਵਿਚ ਆਈਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦਖਲ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਦਾ ਇਕ ਗੁਰੂ ਵੇਦਾਂਤੀ ਜੀ

ਕਸ਼ਮੀਰ ਨੂੰ ਇਕ ਨੀਮ ਸੁਤੰਤਰ ਹਿੰਦੂ ਰਾਜ ਵਜੋਂ ਰਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਇਸੇ ਵੇਦਾਂਤੀ ਨਾਲ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਗੰਥਗੜ੍ਹ (ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ) ਅਤੇ ਰਾਜਾ ਸਿੰਘ ਤਰਾਂਡੀ ਵਾਲਾ ਦੋ ਨਾਮਧਾਰੀਆਂ ਦੇ ਚੰਗੇ ਸੰਬੰਧ ਸਨ। ਇਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਸੱਜਣਾਂ ਦੇ ਉਪਰਾਲੇ ਅਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ 1869 ਈ. ਦੇ ਸਿਆਲਕੋਟ ਦੌਰੇ ਸਮੇਂ ਹੁਕਮ ਮੁਤਾਬਿਕ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਲੰਮੂ ਸਢੌਰੇ ਵਾਲੇ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਇਕ ਕੂਕਾ ਰਜਮੈਂਟ ਕਸ਼ਮੀਰ ਵਿਚ ਖੜ੍ਹੀ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਜਿਸ ਵਿਚ 250 ਦੇ ਕਰੀਬ ਨਾਮਧਾਰੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ ਜਿਹਨਾਂ ਨੂੰ ਜੰਮੂ ਫੌਜ ਦੇ ਦੂਸਰੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਤੋਂ ਇਕ ਰੁਪਿਆ ਮਾਸਿਕ ਵੱਧ ਤਨਖਾਹ ਮਿਲਦੀ ਸੀ। 1871 ਈ. ਦੇ ਬੁੱਚੜ-ਬੱਧ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਰੈਜੀਡੈਂਟ ਤੋਂ ਡਰੇ ਰਿਆਸਤੀ ਹਾਕਮਾਂ ਨੇ ਇਹ ਰਜਮੈਂਟ ਤੋੜ ਦਿੱਤੀ।

ਨੇਪਾਲ ਦਾ ਰਾਣਾ ਜੰਗ ਬਹਾਦਰ ਵੀ ਅੰਦਰ ਖਾਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਖਾਰ ਖਾਂਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਲਾਹੌਰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਵੀ ਆਉਂਦਾ-ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। 1857 ਈ. ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਕੌਮੀ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਸੰਗਰਾਮ ਸਮੇਂ ਉਸ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਭਾਰਤੀ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰਨ ਤੋਂ ਨਾਂਹ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪ ਵੀ ਗਦਰੀਆਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਸੈਨਾ ਲੈ ਕੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਗਦਰੀਆਂ ਦੀ ਉੱਘੜ-ਦੁੱਘੜੀ ਹਾਲਤ ਵੇਖ ਕੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਰਲ ਗਿਆ ਸੀ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਇਕ ਨਾਮਧਾਰੀ ਸਿੰਘ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਕਿਸੇ ਕਤਲ ਕੇਸ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਭਗੌੜਾ ਹੋ ਕੇ ਨੇਪਾਲ ਪੁੱਜ ਗਿਆ। ਉਸ ਰਾਹੀਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸੋਭਾ ਸੁਣਕੇ ਨੇਪਾਲ ਨਰੇਸ਼ ਨੇ ਗੁਰੂ ਦਰਬਾਰ ਨਾਲ ਸਬੰਧ ਜੋੜਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਜ਼ਾਹਿਰ ਕੀਤੀ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਵਲੋਂ ਸੂਬਾ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸੂਬਾ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਦੋ ਮੱਝਾਂ ਖੱਚਰਾਂ ਆਦਿ ਕੀਮਤੀ ਮਾਲ

ਲੈ ਕੇ ਨੇਪਾਲ ਪੁੱਜੇ। ਬਦਲੇ ਵਿਚ ਰਾਣੇ ਨੇ ਵੀ ਕੀਮਤੀ ਤੋਹਫ਼ੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਲਈ ਭੇਜ ਕੇ ਦੁਵੱਲੀ ਸਬੰਧਾਂ ਦੀ ਮਜ਼ਬੂਤੀ ਦਾ ਮੁੱਢ ਬੰਨ੍ਹਿਆ।

ਉਨੀਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਅੱਧ ਦੀਆਂ ਸਿੱਖ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਜੰਗਾਂ ਸਮੇਂ ਕਾਬਲ ਦੇ ਅਮੀਰ ਦੋਸਤ ਮੁਹੰਮਦ ਖਾਂ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਪਠਾਣਾਂ ਦਾ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰਨ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਲਾਰਡ ਡਲਹੌਜ਼ੀ ਵੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਮਿਸ਼ਨ ਦੀ ਸੋਅ ਜਦੋਂ ਕਾਬਲ ਦੇ ਅਮੀਰ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚੀ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਦੋ ਪੁੱਤਰ ਆਪਸੀ ਸਾਂਝ ਬਨਾਉਣ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਭੈਣੀ ਸਾਹਿਬ ਭੇਜੇ। ਸੰਤ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਚੱਕਰਵਰਤੀ ਆਪਣੇ ਮਹਾਂਕਾਵਿ ਮਾਲਵੇਂਦਰ ਵਿਚ ਲਿਖਦੇ ਹਨ:-

"ਪੁੱਤਰ ਦੋ ਅਮੀਰ ਦੇ, ਭੈਣੀ ਸਾਹਿਬ ਆਨ
ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਦੀਦਾਰ ਕਰ, ਹੋਏ ਖੁਸ਼ੀ ਮਹਾਨ
ਰੀਕਾਰਡ ਵਿਚ ਕੂਕਿਆਂ, ਹੈ ਇਹ ਕੀਤਾ ਨੋਟ
ਅਮੀਰ ਕਾਬਲ ਵੀ ਲਈ ਸੀ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਓਟ। [12]

ਗਵਾਲੀਅਰ, ਲਖਨਊ ਆਦਿ ਰਿਆਸਤਾਂ ਨਾਲ ਵੀ ਕੂਕਿਆਂ ਦੇ ਸਬੰਧਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਸੁਣਨ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸੁਯੋਗ ਸੂਬਿਆਂ ਦੀਆਂ ਉਹਨਾਂ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਦੀ ਥਾਹ ਮਿਲਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਬਿਖੜੀਆਂ ਹਾਲਤਾਂ ਅਤੇ ਸੀਮਿਤ ਸਾਧਨਾਂ ਕਾਰਨ ਵੀ ਉਹ ਕੌਮੀ ਤੇ ਕੌਮਾਂਤਰੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਆਪਣੇ ਕੌਮੀ ਮਿਸ਼ਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹਿਤ ਤਾਣਾ-ਪੇਟਾ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਣਾ ਰਹੇ ਸਨ।

1871 ਈ. ਵਿਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਰਾਇਕੋਟ ਅਤੇ ਮੁਰਿੰਡਾ ਆਦਿਕ ਸਥਾਨਾਂ ਤੇ ਨਾਮਧਾਰੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਗਊ ਘਾਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਕੁਝ ਬੁੱਚੜਾਂ

ਤੇ ਹਮਲੇ ਬੋਲ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਖੁਰਾ ਖੋਜ ਮਿਟਾਉਣਾ ਚਾਹਿਆ। ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਨਾਮਧਾਰੀ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਕੁਝ ਭਰਾਂਤੀਆਂ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਕਈ ਸਿੱਧ ਪੱਧਰੇ ਸੱਜਣ ਸਿਰਫ ਇਹਨਾਂ ਹਮਲਿਆਂ ਤੋਂ ਹੀ ਕੂਕਿਆਂ ਦਾ ਮਨੋਰਥ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਸਫਾਏ ਨਾਲ ਜੋੜ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਜੇ ਵਾਕਿਆਤ ਦੀ ਗਹਿਰਾਈਆਂ ਤਕ ਪੁੱਜਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਹਕੀਕਤ ਹੋਰ ਨਜ਼ਰ ਆਏਗੀ। ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਵਿਚ ਗਊ ਹੱਤਿਆ ਮੁਕੰਮਲ ਤੌਰ ਤੇ ਬੰਦ ਰਹੀ ਸੀ। ਤਕਰੀਬਨ 80-85 ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਮੁਸਲਿਮ ਭਾਈਚਾਰਾ ਗਊ ਮਾਸ ਖਾਣ ਦਾ ਆਦੀ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਵੀ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਇਹ ਅਹਿਦ ਸੀ ਕਿ ਜੇ ਕਦੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘਣਗੀਆਂ ਤਾਂ ਉਹ ਗਊਘਾਤ ਨਹੀਂ ਕਰਨਗੀਆਂ। ਪਰ 1849 ਈ. ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਸੱਤਾ ਹਥਿਆਉਣ ਬਾਦ ਸਰਕਾਰੀ ਪਾਲਿਸੀ ਹੇਠਲੇ ਬਿਆਨ ਦੁਆਰਾ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰ ਦਿੱਤੀ:-

"ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਇਹ ਇਜ਼ਾਜਤ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਕਿਸੇ ਗੁਆਂਢੀ ਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਰਸਮਾਂ ਜਾਂ ਰਿਵਾਜਾਂ ਵਿਚ ਦਖਲ ਅੰਦਾਜ਼ੀ ਕਰੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਸਦਾ ਧਰਮ ਉਸਨੂੰ ਆਗਿਆ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।"

ਇਸੇ ਪਾਲਿਸੀ ਦੀ ਬਦੌਲਤ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਥਾਂ-ਥਾਂ ਤੇ ਬੁੱਚੜਖਾਨੇ ਖੁੱਲ੍ਹ ਗਏ। ਗਊ ਮਾਸ ਟੋਕਰੀਆਂ ਵਿਚ ਪਾ ਕੇ ਸ਼ਰੇਆਮ ਬਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿਚ ਵਿਕਣ ਤੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਫਿਰਕੂ ਫਸਾਦਾਂ ਦੀ ਨੌਬਤ ਆ ਗਈ ਅਤੇ ਇਸ ਤੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਮਿਊਂਸਪਲ ਕਮੇਟੀ ਵਿਚਲੇ ਹਿੰਦੂ, ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਆਗੂਆਂ ਨੇ ਆਪਸੀ ਸਹਿਮਤੀ ਨਾਲ ਅਗਲੇ ਸਾਲ ਕਮੇਟੀ ਵਲੋਂ ਬੁੱਚੜਖਾਨੇ ਦਾ ਠੇਕਾ ਨਾ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਸੁਣਕੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪੁੱਜਾ ਅਤੇ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚ ਇਹ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕਰਵਾਇਆ

ਕਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦਾ ਬੁੱਚੜਖਾਨਾ ਪਹਿਲਾਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਰਹੇਗਾ। ਇਸ ਘਟਨਾ ਤੋਂ ਹਿੰਦੂਆਂ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਆਮ ਕਰਕੇ ਅਤੇ ਕੂਕਿਆਂ ਨੂੰ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਇਹ ਨਿਸ਼ਚਾ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਬੁੱਚੜਖਾਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਅਤੇ ਚਲਾਉਣ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬੁੱਚੜਾਂ ਦੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਬਲਿਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਭੁੱਲਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਕਿ ਕੂਕਿਆਂ ਨੂੰ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਇਹ ਨਿਸ਼ਚਾ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਬੁੱਚੜਖਾਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਅਤੇ ਚਲਾਉਣ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬੁੱਚੜਾਂ ਦੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਬਲਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਭੁੱਲਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਕਿ ਕੂਕਿਆਂ ਨੇ ਜੋ ਬੁੱਚੜਾਂ ਉੱਤੇ ਹੱਲੇ ਕੀਤੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਹੈ।[13]

ਕਾਮਰੇਡ ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਗੜਗੱਜ ਲਿਖਦੇ ਹਨ:

"ਨਾਮਧਾਰੀ ਲਹਿਰ ਨਾਲ ਬੁੱਚੜਾਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਨ ਦੀ ਘਟਨਾ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜੋੜੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਭਗਤ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਨੇ ਇਸ ਘਟਨਾ ਨੂੰ ਫਿਰਕੂ ਰੰਗ ਦੇਣ ਦੇ ਯਤਨ ਕੀਤੇ। ਪਰ ਮੇਰੀ ਨਜ਼ਰ ਵਿਚ ਬੁੱਚੜਾਂ ਦੇ ਕਤਲ ਦੀ ਵਾਰਦਾਤ ਕੇਵਲ ਫਿਰਕੂ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਨਾਮਧਾਰੀ ਬੁੱਚੜਾਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਬੁੱਚੜਖਾਨਿਆਂ ਨੂੰ ਖ਼ਤਮ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਬੁੱਚੜਖਾਨਿਆਂ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਵਲੋਂ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਲਈ ਫਿਰਕੂ ਭੜਕਾਹਟ ਲਈ ਕਾਇਮ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਅੱਡਾ ਸਮਝਦੇ ਸਨ ਜਿਹੜਾ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਿਮ ਫਸਾਦ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣ ਸਕਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਜਿਹੜਾ ਪਿਛੋਂ ਬਣਿਆ ਵੀ।"

ਫਿਰਕਿਆਂ ਵਿਚਾਲੇ ਵੈਰ ਵਿਰੋਧ ਵਧਾਉਣੇ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਬਰਤਾਨਵੀ ਰਾਜ ਦੀ ਮੁੱਖ ਨੀਤੀ ਸੀ। ਇਸੇ ਨੀਤੀ ਤਹਿਤ ਅਯੁੱਧਿਆ

ਦੇ ਮੰਦਿਰ ਮਸਜਿਦ ਵਿਵਾਦ ਦਾ ਆਪਸੀ ਹੱਲ ਮਿਲ ਬੈਠ ਕੇ ਕਰ ਲੈਣ ਵਾਲੇ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਿਮ ਆਗੂਆਂ ਨੂੰ ਉਨੀਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਦੂਜੇ ਅੱਧ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਹਾਕਮਾਂ ਨੇ ਫਾਹੇ ਲਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਅਯੁੱਧਿਆ ਦੇ ਵਿਹੜੇ ਵਿਚ ਸਿਹ ਦਾ ਐਸਾ ਤੱਕਲਾ ਗੱਡ ਦਿੱਤਾ ਜਿਹਦੇ ਕੰਡੇ ਚੁਗਣੇ ਭਾਰਤੀ ਜਮਹੂਰੀਅਤ ਲਈ ਬਿਖਮ ਕਾਰਜ ਬਣ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਨਾਮਧਾਰੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਨਿਆਂ ਪ੍ਣਾਲੀ ਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਇਹਨਾਂ ਬੁੱਚੜ ਬੱਧ ਸਾਕਿਆਂ ਦੁਆਰਾ ਐਸਾ ਝਕਝੋਰਿਆ ਕਿ ਕਾਨੂੰਨ ਦੇ ਰਾਜ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਕਲਮਾਂ ਪਾਉਣੀਆਂ ਪੈ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਬੇਦੋਸ਼ੇ ਲੋਕ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਫਾਹੇ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਸਨ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਬਚਨਾਂ ਨੂੰ ਬੱਧੇ ਨਾਮਧਾਰੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਖੁਦ ਇਕਬਾਲ ਕਰਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਛੁਡਾਇਆ ਆਤੇ ਬੜੇ ਸ਼ੌਕ ਨਾਲ ਸ਼ਹੀਦੀ ਗਾਨੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਤੇ ਸਜਾਏ। ਇਸ ਇਤਿਹਾਸਕ ਘਟਨਾ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵੀ ਇਉਂ ਕਰਦੇ ਹਨ:-

"ਦੈਨ ਲਾਗੇ ਫਾਂਸੀ ਜਬਿ ਆਇ ਖੁਦ ਕੂਕੇ ਤਬਿ
ਕਾਤਲ ਸਬੂਤ ਆਪ ਥੀਏ ਸਭਿ ਤੌਰ ਪੈ।
ਖੁਸ਼ੀ ਹੋਇ ਦਏ ਸੀਸ ਗਏ ਈਸ ਲੋਕ ਮਾਹਿ,
ਕੋਟਲੇ ਮਲੇਰ ਫੇਰ ਥਯੋ ਸਾਕਾ ਔਰ ਪੈ।" [14]

ਇਹਨਾਂ ਬੁੱਚੜ ਬੱਧ ਦੇ ਸਾਕਿਆਂ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਰਾਇਕੋਟ ਅਤੇ ਲੁਧਿਆਣੇ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਨਾਮਧਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਲਾ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤਾ। ਕਈਆਂ ਨੂੰ ਉਮਰ ਕੈਦ ਕਰਕੇ ਕਾਲੇ ਪਾਣੀ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਦੇ ਇਸ ਵਰਣ ਵਿਚ ਨਾਮਧਾਰੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਉਚੀਆਂ ਰਵਾਇਤਾਂ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀਆਂ। ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਕਾਂਡ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਭਾਈ ਹਾਕਮ ਸਿੰਘ ਪਟਵਾਰੀ ਪਿੰਡ ਮੌੜੇ

(ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ) ਦਾ ਸੱਜਰਾ ਹੀ ਵਿਆਹ ਹੋ ਕੇ ਹਟਿਆ ਸੀ। ਕਵੀ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਬਗੁਲੀ ਵਾਲੇ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ:-

"ਹਾਕਮ ਸਿੰਘ ਦੀ ਇਸਤਰੀ ਸੇਹਰਯਾ ਦੀ
ਸੀ ਉਹ ਪਦਮਣੀ ਨਸਲ ਦੀ ਨਾਰ ਸੋਹਣੀ।
ਲੈ ਕੇ ਆਇਆ ਦਰੌਂਜਾ ਥਾ ਰੋਜ ਉਸੇ
ਦੇਖੀ ਨਾਰ ਘਰ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਸੋਹਣੀ।

....

ਏਧਰ ਨਾਰ ਘਰ ਦੀ ਓਧਰ ਮੌਤ ਲਾੜੀ।
ਦੋਨਾਂ ਵਿਚ ਹੋ ਗਈ ਤਕਰਾਰ ਸੋਹਣੀ।
ਹਾਕਮ ਸਿੰਘ ਦੇਖੋ ਕਿਹੜੀ ਨਾਰ ਵਰਦੈ,
ਇਮਤਿਹਾਨ ਦੀ ਹੋਈ ਵਿਚਾਰ ਸੋਹਣੀ।
ਘਰ ਦੀ ਪਦਮਨੀ ਨਾਰ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕਰਕੇ,
ਕਰੀ ਮੌਤ ਲਾੜੀ ਸਵੀਕਾਰ ਸੋਹਣੀ।
ਬੇਮਿਸਾਲ ਇਹ ਮਿਸਲ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ,
ਯਾਦ ਰਹੂਗੀ ਵਿਚ ਸੰਸਾਰ ਸੋਹਣੀ।"[15]

ਮਲੇਰਕੋਟਲੇ ਤੇ ਬੁੱਚੜਾਂ ਤੇ ਹਮਲਾ ਗਿਣਤੀ ਪੱਖੋਂ ਕਾਫੀ ਵੱਡਾ ਸੀ। ਭਾਵੇਂ ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਮਸਤਾਨੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਹੋਰ ਅਟਕਣ ਵਾਸਤੇ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਜਿਹੜਾ ਕੰਮ ਤੁਸੀਂ ਤਲਵਾਰ ਨਾਲ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ ਅਸੀਂ ਮਾਲਾ ਨਾਲ ਕਰਨ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹੋ ਜਾਵਾਂਗੇ। ਰਤਾ ਸਬਰ ਕਰੋ! ਸੂਬੇ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਵੀ ਛੋਟੀ ਪਨੀਰੀ ਦਾ ਵਾਸਤਾ ਪਾਇਆ, ਪਰ **"ਮਸਤ ਟਾਲੇ ਨਾ ਟਲੇ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘਾ"** ਤੇ ਇਹ ਸਾਕਾ ਵਾਪਰ ਗਿਆ। ਨਾਮਧਾਰੀ ਲੇਖਕ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਪੁਸਤਕ, ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਬਿਲਾਸ ਵਿਚ ਜੋ ਤਕਰੀਬਨ ਇਕ ਸਦੀ ਪਹਿਲਾਂ ਲਿਖੀ ਗਈ ਸੀ, ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ਸ਼ਹੀਦ ਆਪਣੇ

ਭਰਾਵਾਂ ਦਾ ਰਾਜ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਰਾਜ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ:-

"ਬਿੱਲੇ ਨੇ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਸੇ ਪੁਛਿਆ ਤੁਮਨੇ ਕਿਉਂ ਗਦਰ ਮਚਾਇਆ ਹੈ? ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ ਤੁਸੀਂ ਗਊ ਬੱਧ ਕਰਦੇ ਹੋ ਅਸੀਂ ਗਊ ਬੱਧ ਨਹੀਂ ਸਹਾਰ ਸਕਦੇ ਹੈ। ਗਊਆਂ ਦੀ ਰੱਛਿਆ ਵਾਸਤੇ ਗਦਰ ਮਚਾਇਆ ਹੈ। ਬਿੱਲਾ ਬੋਲਿਆ ਕਿ ਹਮ ਜਾਣਤੇ ਹੈਂ ਤੁਮਨੇ ਰਾਜ ਕੇ ਲੀਏ ਗਦਰ ਮਚਾਇਆ ਹੈ, ਪਰ ਰਾਜ ਸਾਨੂੰ ਖ਼ੁਦਾ ਕਾ ਦੀਆ ਹੋਇਆ। ਸਾਥੋਂ ਐਵੇਂ ਨਹੀਂ ਖੋਹਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ।" [16]

ਜੇ ਕੂਕੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਜਾਤੀ ਤੌਰ ਤੇ ਵਿਰੁੱਧ ਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਮੌਲਵੀ ਗੁਲਾਮ ਭੀਖ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ 'ਤਾਰੀਖੇ ਵਾਕਰੀ' ਵਿਚ ਕੂਕਾ ਕਿਰਦਾਰ ਦਾ ਇਉਂ ਉੱਚ ਮੁਲੰਕਣ ਕਿਉਂ ਕਰਦੇ:-

"ਨਾਨਕ ਸ਼ਾਹ ਕੀ ਤਰਹ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਭੀ ਹਰ ਕੌਮ ਔਰ ਹਰ ਜਾਤ ਕੇ ਆਦਮੀ ਕੋ ਆਪਣੇ ਮਜ਼ਬ ਵਾ ਫਿਰਕੇ ਮੇਂ ਮਿਲਾ ਲੇਤਾ ਹੈ। ਮੁਸਲਮਾਨੋਂ ਕੋ ਭੀ ਕੂਕਾ ਕਰ ਲੇਤਾ ਹੈ। ਅਕਾਇਦ ਉਨਕੇ ਸਾਫ ਔਰ ਆਸਾਨ ਹੈਂ। ਯਾਅਨੀ ਬੁਤ ਪ੍ਰਸਤੀ ਕਿਸੀ ਤਰਹਿ ਕੀ ਜਾਇਜ਼ ਨਹੀਂ। ਕਿਸੀ ਜ਼ਾਤ ਕੀ ਕੈਦ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਕੋ ਆਪਣਾ ਦੇਵਤਾ ਮਾਨਤੇ ਹੈਂ। ਹਰ ਕਿਸਮ ਕੀ ਬੁਰਾਈ ਕੋ ਗੁਨਾਹ ਜਾਨਤੇ ਹੈਂ। ਚੋਰੀ, ਜ਼ਨਾਕਾਰੀ, ਸ਼ਰਾਬਖੋਰੀ ਔਰ ਕੁਲ ਮੁਸਕਰਾਤੇ ਫਸਾਦ ਗੋਸ਼ਤ ਔਰ ਝੂਠ ਉਨਕੇ ਕਤਈ ਮਨਾਅ ਹੈ।" [17]

ਕੂਕਾ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀਆਂ ਮਹਾਨ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਬਾਰੇ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਡਾ. ਫੌਜਾ ਸਿੰਘ ਬਾਜਵਾ ਦਾ ਕਥਨ ਹੈ,

"ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਇਹ ਜਾਣ ਲਿਆ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਇਰਾਦਿਆਂ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਮੁਕੰਮਲ ਜਾਣਕਾਰੀ ਹੈ ਸੂਰਮਿਆਂ (ਨਾਇਕਾਂ) ਵਾਂਗ ਹਮਲਾ

ਕੀਤਾ। ਉਹ ਸੂਰਮਿਆਂ ਵਾਂਗੂ ਲੜੇ। ਸੂਰਮਿਆਂ ਵਾਂਗੂੰ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਤਮ ਸਮਰਪਣ ਕੀਤਾ ਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਗੱਲ ਕਿ ਉਹ ਸੂਰਮਿਆਂ ਵਾਂਗੂੰ ਹੀ ਜੂਝ ਗਏ।" [18]

ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੂਬਿਆਂ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ, ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ, ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ, ਬ੍ਰਹਮਾ ਸਿੰਘ, ਲੱਖਾ ਸਿੰਘ, ਮਾਨ ਸਿੰਘ, ਹੁਕਮਾ ਸਿੰਘ, ਪਹਾੜਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਮਲੂਕ ਸਿੰਘ ਨੂੰ 1818 ਦੇ ਬੰਗਾਲ ਰੈਗੂਲੇਸ਼ਨ ਐਕਟ ਤਹਿਤ ਦੇਸ ਬਦਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਬਰਮਾ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਰੰਗੂਨ ਵਿਚ ਉਸ ਬੰਗਲੇ ਵਿਚ ਕੈਦ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਜਿਥੇ ਅੰਤਿਮ ਮੁਗ਼ਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਜ਼ਫਰ ਨੂੰ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ 1857 ਈ. ਦੇ ਗਦਰ ਦੀ ਅਸਫਲਤਾ ਬਾਅਦ। ਪਰੰਤੂ ਜਿਥੇ ਅੰਤਿਮ ਮੁਗਲ ਨੇ ਆਪਣਾ ਆਖਰੀ ਸਮਾਂ ਗ਼ਜ਼ਲਾਂ ਲਿਖਣ ਵਿਚ ਬਤੀਤ ਕੀਤਾ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਵੱਸਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪੱਤਰ (ਹੁਕਮਨਾਮੇ) ਲਿਖਕੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਸੰਗਰਾਮ ਦੀ ਜੁਆਲਾ ਨੂੰ ਪਰਚੰਡ ਕਰੀ ਰੱਖਿਆ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਛੋਟੇ ਭਾਈ ਬੁੱਧ ਸਿੰਘ ਦੇ ਲੜ ਲਾ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ। ਪਹਿਲੇ ਤਿੰਨ ਕੁ ਸਾਲ ਸੰਗਤ ਅਤੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦਾ ਆਪੋ ਵਿਚ ਰਾਬਤਾ ਨਾ ਬਣ ਸਕਿਆ। ਪਰ ਜਦੋਂ ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ ਰਾਇਪੁਰੀਏ ਨੂੰ ਪੁਲਿਸ ਕਪਤਾਲ ਬਾਰਬਟਨ ਦੀ ਮੇਮ ਰਾਹੀਂ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਰੰਗੂਨ ਹੋਣ ਦੀ ਖਬਰ ਮਿਲੀ ਤਾਂ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਹ ਭੇਸ ਬਦਲ ਕੇ ਰੰਗੂਨ ਗਿਆ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨੂੰ "**ਸਿਰ ਕਰਤਾ**" ਜਾਨਣ ਵਾਲਾ ਹੁਕਮਨਾਮਾ ਲੈ ਕੇ ਆਇਆ। ਇਹਨਾਂ ਹੁਕਮਨਾਮਿਆਂ ਵਿਚ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨਾਮਧਾਰੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਤਕੜੇ ਹੋ ਕੇ ਭਜਨ ਬਾਣੀ ਕਰਨ ਅਤੇ ਮਹਾਂ ਮਲੇਛਾਂ ਦੇ ਨਾਸ ਦੀ ਯਾਚਨਾ ਕਰਦਿਆਂ ਚੰਡੀ ਦੀ ਵਾਰ ਦੇ ਪਾਠ ਕਰਨ, ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਤੇ ਸਧਾਰਨ ਪਾਠ ਕਰਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਕੂਕਿਆਂ ਤੇ ਇਹ ਸਖਤੀਆਂ ਦਾ ਸਮਾਂ ਸੀ।

ਕੂਕਾ ਕੇਂਦਰ ਭੈਣੀ ਸਾਹਿਬ ਤੇ 1872 ਈ. ਦੀ ਜਨਵਰੀ ਤੋਂ 1923 ਈ. ਤੱਕ ਪੁਲਿਸ ਚੌਕੀ ਬੈਠਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਪੰਜ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੂਕਿਆਂ ਦੇ ਇਕ ਜਗ੍ਹਾ ਇਕੱਠੇ ਹੋਣ ਤੇ ਪਾਬੰਦੀ ਸੀ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਜਾਂ ਉਹਨਾਂ ਵੱਲ ਕੁਝ ਵੀ ਸੁਟਣ ਜਾਂ ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਖਤ ਆਦਿ ਵਸੂਲਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਕੈਦ ਕਰਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਸੀ। ਨਾਮਧਾਰੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਜਾਇਦਾਦਾਂ ਵੇਚਕੇ, ਗੁਰੂ ਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤੇ। ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਕਰਵਾਏ ਅਤੇ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਕਰਵਾਉਣ ਦੇ ਜੁਰਮ ਵਿਚ ਹੀ ਭਾਈ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਲੋਹਗੜ੍ਹ ਲੁਧਿਆਣਾ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪਾ ਗਏ। ਪਾਠੀ, ਧੂਪੀਏ, ਪਹਿਰੂਏ, ਲਾਂਗਰੀ ਸਭ ਨੂੰ ਕੈਦ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਕੂਕਿਆਂ ਦੀਆਂ ਧਾਰਮਿਕ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਬਗ਼ਾਵਤ ਦੀ ਬੋਅ ਆਉਂਦੀ ਸੀ।

ਹੁਣ ਕਿਉਂਕਿ ਅੰਤਿਮ ਸਿੱਖ ਮਹਾਰਾਜਾ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਵੀ ਫਰਾਂਸ ਤੋਂ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਰੂਸ ਜਾਣ ਦੇ ਆਹਰ ਵਿਚ ਸੀ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਰੂਸੀ ਹਾਕਮਾਂ ਨਾਲ ਖਤ ਪੱਤਰਾਂ ਦੇ ਸਬੰਧ ਪੈਦਾ ਕਰਕੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਦੇਸ ਆਜ਼ਾਦ ਕਰਾਉਣ ਲਈ ਸਹਾਇਤਾ ਮੰਗੀ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਅਜਿਹੇ ਪੱਤਰ ਰੂਸੀਆਂ ਨੂੰ ਲਿਖੇ। ਭੈਣੀ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਰੰਗੂਨ ਇਹ ਖਤ ਲਿਆਉਣ ਲਿਜਾਣ ਦਾ ਬਿਖਮ ਕਾਰਜ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਸਰਹਾਲੀ ਦਾ ਛੋਟਾ ਪੁੱਤਰ ਮੀਹਾਂ ਸਿੰਘ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਅਤੇ ਭੈਣੀ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਰੂਸੀ ਤੁਰਕਿਸਤਾਨ ਤੱਕ ਇਹ ਪੱਤਰ ਲਿਜਾਣ ਵਾਲਾ ਬਜ਼ੁਰਗ ਕੂਕਾ ਆਗੂ ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਵਿਰਕ ਪਿੰਡ ਚੱਕ ਰਾਮਦਾਸ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਗੁਜਰਾਂਵਾਲਾ ਸੀ। ਉਸ ਬਜ਼ੁਰਗ ਨੇ ਜੋ ਕਦੇ ਸਿੱਖ ਸੈਨਾ ਵਿਚ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਨੇਕ ਵਾਰ ਆਮੂ ਦਰਿਆ ਪੈਦਲ ਚੱਲ ਕੇ ਪਾਰ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਉਹਨੇ ਕਦੇ ਮੁਲਤਾਨ ਜੇਲ੍ਹ ਤੇ ਕਦੇ ਉਹਦੇ ਪਿੰਡ ਵਿਖੇ ਨਜ਼ਰਬੰਦ ਕਰਨ ਲੱਗਿਆਂ ਲਿਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕੂਕਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਸਬੰਧ ਤੋੜਨਾ ਬਹੁਤ ਅਸੰਭਵ ਕਾਰਜ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ 1899 ਈ. ਦੇ ਭਿਆਨਕ ਛਿਪੰਜਾ ਬਿਕਰਮੀ ਦੇ ਕਾਲ ਸਮੇਂ ਅਤੁੱਟ ਲੰਗਰ ਵਰਤਾਉਣ ਬਦਲੇ ਬਰਤਾਨਵੀ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਬਾਰ ਵਿਚ ਮੁਰੱਬਿਆਂ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਠੁਕਰਾ ਦਿੱਤੀ। ਇਕ ਨਾਮਧਾਰੀ ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜਿਸਨੇ ਸਰਕਾਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਰਸਾਲੇ ਲਈ ਘੋੜੇ ਦਿੱਤੇ ਸਨ ਗੁਰੂ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਤਨਖਾਹੀਆ ਘੋਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ। ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਗਦਰੀ ਆਗੂ ਬਾਬਾ ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਭਕਨਾ, ਗੁਰੂ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਵੇਲੇ ਹੀ ਕੂਕਾ ਬਣਿਆ ਸੀ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਪਰਤਾਪ ਸਿੰਘ 1906 ਈ. ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਗੁਰੂ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪਰਲੋਕ ਗਮਨ ਬਾਦ ਨਾਮਧਾਰੀ ਪੰਥ ਦੀ ਗੱਦੀ ਤੇ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਹੋਏ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਨਾਮਧਾਰੀਆਂ ਨੇ ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਲਹਿਰ, ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ, ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ, ਕਿਰਤੀ ਕਿਸਾਨ ਲਹਿਰ, ਕਾਂਗਰਸ ਅਤੇ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਅੰਦੋਲਨਾਂ, ਰਿਆਸਤੀ ਪਰਜਾ ਮੰਡਲ ਅੰਦੋਲਨਾਂ ਵਿਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹਿੱਸਾ ਲੈ ਕੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਦੁਆਰਾ ਚਲਾਏ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਸੰਗਰਾਮ ਨੂੰ ਨਾ ਕੇਵਲ ਪਰਚੰਡ ਕੀਤਾ ਸਗੋਂ ਇਸਦੇ ਮੰਤਕੀ ਨਤੀਜੇ, ਦੇਸ਼ ਦੀ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨੇਤਰੀਂ ਨਿਹਾਰਿਆ ਵੀ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਭੈਣੀ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਅਨੇਕਾਂ ਜੁੱਗ ਗਰਦਾਂ ਦੀ ਠਾਹਰ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਪੰਡਿਤ ਜਵਾਹਰ ਲਾਲ ਨਹਿਰੂ ਆਜ਼ਾਦੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਵੀ ਭੈਣੀ ਸਾਹਿਬ ਮੋਢੀ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਸੰਗਰਾਮੀਏ ਦੇ ਚਰਨ ਛੋਹ ਨਾਲ ਪਵਿੱਤਰ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਸਜਦਾ ਕਰਨ ਆਏ ਸਨ। 1959 ਈ. ਵਿਚ ਗੁਰਗੱਦੀ ਤੇ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਵੱਡੇ ਸਪੁੱਤਰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੀ ਮਹਾਨ ਵਿਰਾਸਤ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਬਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਫੈਲੀ ਨਾਮਧਾਰੀ ਸੰਗਤ ਨਾਲ ਜੋੜੀ ਰੱਖਣ ਵਿੱਚ ਵੱਡਾ ਤਰੱਦਦ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਫੁੱਟ ਨੋਟ

1. ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਹੁਕਮਨਾਮੇ (ਸੰਪਾਦਕ ਜਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ) ਸ੍ਰੀ ਭੈਣੀ ਸਾਹਿਬ, 1998 (ਸਫਾ 57-58)
2. ਨਾਮਧਾਰੀ ਸਿੱਖ-ਸੰਖੇਪ ਵਿਵਰਨ-ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਦੇ 28 ਕਬਿੱਤ, ਸ੍ਰੀ ਜੀਵਨ ਨਗਰ (ਸਿਰਸਾ) 1988 (ਸਫਾ 28)
3. ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਤੇ ਕੂਕੇ- ਡਾ. ਅਮਰ ਭਾਰਤੀ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ 1966 (ਸਫਾ 50)
4. ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਦੇ 28 ਕਬਿੱਤ-ਸਫਾ 12
5. ਸਤਿਜੁਗ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਸਮੱਗਰੀ ਅੰਕ 2002 ਈ. ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ (ਸਫਾ 44)
6. ਉਹੀ (ਸਫਾ 53) ਸ. ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਆਈ.ਸੀ.ਐਸ. ਦਾ ਲੇਖ
7. ਉਹੀ (ਸਫਾ 94) ਪੁਲਿਸ ਕਪਤਾਨ ਫੀਰੋਜਪੁਰ, ਹੈਮਿਲਟਨ ਦੀ 7 ਜੂਨ 1863 ਈ. ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ।
8. ਉਹੀ (ਸਫਾ 95)
9. ਉਹੀ (ਸਫਾ 96)
10. ਉਹੀ (ਸਫਾ 98)
11. ਭਾਰਤ ਮੇਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਰਾਜਯ, ਪੰ. ਸੁੰਦਰ ਲਾਲ, ਪਹਿਲੀ ਛਾਪ, ਇਲਾਹਾਬਾਦ, (ਸਫਾ 1308)
12. ਮਾਲਵੇਂਦਰ, ਦਿੱਲੀ 1957 . (ਸਫਾ 184)

13. ਨਵਾਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ (ਸਪਤਾਹਿਕ) ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅੰਕ 1965 ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ (ਸਫਾ 13) "ਨਾਮਧਾਰੀ ਅੰਦੋਲਨ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ"— ਡਾ. ਫੌਜਾ ਸਿੰਘ ਬਾਜਵਾ
14. 28 ਕਬਿੱਤ ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ (ਸਫਾ 25)
15. ਸੰਤ ਖਾਲਸਾ-ਤੀਜੀ ਵਾਰ ਕੱਤਕ 2053 ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਸ੍ਰੀ ਜੀਵਨ ਨਗਰ (ਸਿਰਸਾ) (ਸਫਾ 32)
16. ਸਤਿਗੁਰੂ ਬਿਲਾਸ (ਸੰਪਾਦਕ ਜਸਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ) ਸ੍ਰੀ ਭੈਣੀ ਸਾਹਿਬ (ਸਫਾ 473)
17. ਵਰਤਮਾਨ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦਾ ਉਪਰੋਕਤ ਅੰਕ (ਸਫਾ 13)
18. ਕੂਕਾ ਮੂਵਮੈਂਟ- ਡਾ. ਫੌਜਾ ਸਿੰਘ ਬਾਜਵਾ, ਦਿੱਲੀ 1965 ਈ. (ਸਫਾ 126)

ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪੰਡਿਤ ਜਵਾਹਰ ਲਾਲ ਨਹਿਰੂ ਨਾਲ

ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਸ੍ਰੀ ਲਾਲ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰੀ ਨਾਲ

ਇਹ ਉਹ ਆਸ਼ਿਕ ਇਸ਼ਕ ਸ਼ਮਾ ਦੇ, ਜੋ ਹਸ ਹਸ ਕੇ ਸੜ੍ਹਦੇ ।
ਮੌਤ ਇਹਨਾਂ ਲਈ ਨਵੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ, ਸਨਮੁਖ ਤੋਪਾਂ ਖੜਦੇ ॥
ਡਰਦੇ ਨਹੀਂ ਜੁਲਮ ਤੋਂ ਸਿਦਕੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਸਗੋਂ ਵੰਗਾਰਨ ।
ਛਾਤੀ ਉਤੇ ਲੈਣ ਗੋਲੀਆਂ, ਰੰਗ ਸ਼ਹਾਦਤ ਚੜਦੇ ॥